УДК 821.161.2'06–311.2.09
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/48-2-20

Альона ТАРАНЕНКО,
orcid.org/0000-0002-5357-4759
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Дніпро, Україна) Taranenko_AV@i.ua

СВОЄРІДНІСТЬ ІНКОРПОРАЦІЇ «ЧУЖОГО МОВЛЕННЯ» В ПОВІСТІ «ЧАС ГЛИБОКОЇ ОСЕНІ» С. НОСАНЯ

У пропонованій студії висвітлено питання специфіки інкорпорації «чужого мовлення» (принаймні деяких елементів) у повісті «Час глибокої осені» українського письменника Сергія Носаня, яка до сьогодні все ще залишається поза межами ґрунтовних літературознавчих зацікавлень і розмислів.

Варіативність інтертекстуальних кодів у творі художньо оприявлено прозаїком досить скромно, лаконічно. Вірогідно, причиною є і молодий вік автора (на момент оприлюднення твору – 1979 рік – йому було близько сорока років), і певна недосвідченість (оскільки це один з ранніх текстів), й умови життя (зважаючи на так звані соцреалістичні «закони») письменників загалом і С. Носаня зокрема у другій половині XX століття. Поетика обраної повісті письменника концептуально визначена, за стилем близька до українського народного слова, відзначається поглибленою увагою до звичайної людини (зоосібно до немолодого Йосипа), життя якої є самоцінним.

У повісті С. Носаня «Час глибокої осені» розрізняємо деякі форми міжтекстової комунікації, зокрема прозаїк послуговується власне інтертекстуальністю (цитатами, алюзіями) та паратекстуальністю (уведення в текст твору епіграфа).

Письменник з обережністю насичує повість виразними цитаціями народних пісень, фольклорними образами-символами. Наявні в тексті й алюзії на народні та стилізовані під народні пісні, що художньо вияскравлюють ставлення людини до природи як істоти.

Відзначено, що твір С. Носаня «Час глибокої осені» написаний у межах поетики соцреалізму, тому християнська символіка й сюжетика в ньому відсутні (якщо не зважати на ім'я головного героя Йосип). Натомість закцентовано на деяких елементах язичницького світовідчуття, що художньо презентовано у творі на рівні тропіки.

Паратексти (зокрема, епіграф) у повісті налаштовують на необхідний емоційний і сенсотвірний лад; нібито відчувається своєрідне відхилення від соцреалістичної патетики. Це умовний ключ до літературознавчого декодування авторської концепції, виразний акцент на діалогічних зв'язках повісті з літературною складовою.

Лаконічні інтертекстуальні вкраплення (цитати, алюзії, паратексти тощо) органічно презентовано Сергієм Носанем у наративній площині твору, зумовлюючи його поліфонічність, множинність.

Ключові слова: *соцреалізм, повість, інкорпорація, інтертекст, «чуже мовлення», підтекст, міжтекстова взаємодія, алюзія, епіграф, символ.*

Alona TARANENKO,
orcid.org/0000-0002-5357-4759
Candidate of Science (Philology),
Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature
Oles Honchar Dnipro National University
(Dnipro, Ukraine) Taranenko_AV@i.ua

THE ORIGINALITY OF THE INCORPORATION OF "FOREIGN SPEECH" IN THE STORY "DEEP AUTUMN TIME" BY S. NOSAN

The study under consideration highlights the specifics of the incorporation of "foreign speech" (at least some elements) in the novel "Deep Autumn Time" by Ukrainian writer Serhiy Nosan, which still remains outside the scope of literary interests and reflections.

The variability of the intertextual codes in the literary work is artistically portrayed by the prose writer quite modestly and succinctly. Probably the reason is the young age of the author (at the time of publication in 1979 he was about forty years old), and some inexperience (because it is one of the earliest texts), and living conditions (given the so-called social and realistic "laws") of writers in general and S. Nosan in particular in the second half of the twentieth century. The poetics of the chosen novel of the writer is conceptually defined. It is close in style to the Ukrainian folk word, marked by in-depth attention to the common man (especially the elderly Joseph), whose life is valuable.

In S. Nosan's story "Deep Autumn Time" we distinguish some forms of intertextual communication. The prose writer uses intertextuality (quotes, allusions) and paratextuality (introduction to the text of the epigraph).

The writer carefully fills the story with expressive quotations of folk songs, folklore images-symbols. There are allusions in the text to folk and stylized folk songs that artistically highlight the attitude of man to nature as a creature.

It is noted that the literary work of S. Nosan "Deep Autumn Time" was written within the poetics of social realism, so there are no Christian symbols and plots (except for the name of the protagonist Joseph). Instead, it focuses on some elements of the pagan worldview. It is artistically presented in the work at the level of the tropics.

The paratexts of the story (in particular, the epigraph) are adjusted to the necessary emotional mood that creates the sense of the story. It is like a deviation from the social and realist pathos. This is a conditional key to the literary decoding of the author's concept, a clear emphasis on the dialogical links between the story and the literary component.

Concise intertextual inclusions (quotations, allusions, paratexts etc.) are organically presented by Serhiy Nosan in the narrative plane of the literary work, determining its polyphony and plurality.

Key words: *social realism, story, incorporation, intertext, "foreign speech", subtext, intertextual interaction, allusion, epigraph, symbol.*

Постановка проблеми. Актуальним питанням сучасної літературознавчої науки є перепрочитання української літератури радянських часів, спираючись на нові методологічні позиції. Крім того, важливим є і повернення в літературу імен тих письменників, про яких з об'єктивних чи суб'єктивних причин сьогодні забули, хоча свого часу вони також докладали чимало зусиль до розвитку і збагачення національної літературно-мистецької самобутності. Таким письменникам XX століття нерідко відводять другорядне місце. Серед них і черкащанин, син фронтовика і жінки-селянки Сергій Носань – оригінальний поет, прозаїк, драматург, публіцист, журналіст, викладач, член НСПУ, лауреат престижної премії «Берег надії» ім. В. Симоненка, літературно-мистецької премії ім. М. Старицького, заслужений діяч мистецтв України. Він автор чималого різножанрового доробку (романи, повісті, драми, оповідання, нариси, есеї тощо): «Стежка в зеленому житі», «Високі, високі гори», «Вогонь, що спалює до тла», «Сонячний ранок», «Чисті плеса», «Осіннє золото», «Метеори», «Голгофа любові», «Мазепа», «Остання мить», «Судна ніч», «Подорожі в природу», «Господарі нив голубих» та багато інших.

«Час глибокої осені» (1979) – один із ранніх творів С. Носаня, але в ньому виразно виявилися тенденції подальшої творчості й особливості його авторської манери. У центрі оповіді Йосип – сімдесятирічний чоловік, військовий у відставці, котрий уже п'ять років майже самотньо живе на природі більшу частину року, намагаючись час від часу підводити підсумки пережитому.

Аналіз досліджень. Специфіку творчої індивідуальності С. Носаня свого часу правомірно відзначали Ю. Безхутрий, Л. Бондаренко, О. Гончар, В. Дончик, М. Жулинський, В. Захарченко, Я. Кодлюк, А. Костецький, П. Линовицький, В. Малик, В. Мозгова, М. Негода, В. Поліщук, В. Положій, А. Романенко, Г. Сергієнко, О. Шолудько та ін., підкреслюючи «потужну трагедійну ноту» (Захарченко, 2009: 5), «нове, філософськи-глибоке, художньо-містке і виразне слово» (Захарченко, 2009: 18). Останнє, на думку М. Жулинського, «… було, є і <…> буде витончено-ліричним, психологічно-проникливим, образно-містким і пластичним» (Жулинський, 2009: 21).

Сам же С. Носань зазначав: «Все – в ньому… у Всесвіті Слова: наша душа, наші думи, наше життя… наш біль і тривоги, жалі і скорботи, грім і тиша, любов і гнів, сяєво сонця і зоряні ночі, терпіння і ненависть, гріхи і падіння, каяття і спокути, надії і мрії, віра і розпач, – все в неосяжності Слова, в неосяжності Бога. Все, що відбувається в житті, – відбувається в Слові…» (Носань, 2009: 19).

Обрана для аналізу повість досліджена спорадично. Зоосібно це праці, рецензії М. Суховецького («Використати запас висоти»), П. Линовецького («Час глибоких роздумів»), В. Положія («Перед третьою сходинкою») та ін., але жоден із них не торкався питання функційності інкорпорації «чужого мовлення» в тексті повісті «Час глибокої осені», що й спонукало нас до осмислення цього літературознавчого аспекту.

Звернення до проблеми інтертекстуальності, «перекодування» текстів – виразний показник сучасного розвитку літературознавчої науки, що різновекторно апробований у працях О. Астаф'єва, Р. Барта, М. Бахтіна, Л. Біловус, О. Веселовського, В. Виноградова, Ю. Крістєвої, Ю. Лотмана, О. Потебні, В. Просалової, Н. Фатєєвої, Р. Якобсона та багатьох інших. Калейдоскопічність текстуального світу Р. Барт, наприклад, відрефлектовує як своєрідну «ехокамеру», Н. Пьеге-Гро як «ансамбль пресупозицій інших текстів», Ю. Крістєва як «мозаїку цитацій», Ж. Женетт як «палімсест», Ю. Лотман як «вмонтовані уламки інших текстів» – усі вони намагаються образно розкрити семантику взаємозв'язку текстів і явищ у культурному просторі. Отже, інтертекстуальність є такою властивістю твору, що передбачає існування очевидних і прихованих міжтекстових зв'язків. Вона набуває конкретного втілення в різноманітних видах і формах міжтекстового контакту,

специфіка яких зумовлюється функційним потенціалом самих текстів.

Мета статті – дослідити своєрідність художнього звернення до концептуальності деяких інтертекстуальних маркерів у повісті Сергія Носаня «Час глибокої осені».

Виклад основного матеріалу. В обраній для аналізу повісті «Час глибокої осені» автор ефективно використовує різні форми міжтекстової взаємодії (зокрема, алюзії, цитати, національна символіка тощо). На необхідний емоційний і сенсотвірний лад налаштовує вже епіграф до твору – слова відомого, авторитетного в ті часи радянського письменника Юрія Бондарева: «Не эти ли минуты – звездные мгновения моей жизни?» (Носань, 1979: 91). Відразу відчувається своєрідне відхилення від соцреалістичної патетики. Реципієнт може очікувати, що в повісті йтиметься (як того вимагала соцреалістична естетика) про героїку – чи то воєнну, чи героїку трудових досягнень, наукових звершень, чи хоча б про героїку трудових буднів. Натомість письменник художньо презентує панорамний світ природи, знайомить із пересічними людьми, чия свідомість виявляється небуденною, особистісною й налаштованою на добро. Наскрізна моральна домінанта твору – любов: любов до землі, до людей, до справи, якою займаєшся. Висока патетика майже відсутня, якщо не зважати на окремі обов'язкові мажорно-радянські стереотипні фрази.

Сьогодні в багатьох літературознавчих дослідженнях різнорідних (і за жанровими канонами, і за поетологічною довершеністю тощо) творів радянського часу науковці зазвичай намагаються виокремити біблійні алюзії або елементи язичницького світосприйняття як концептуальні складники міжтекстової взаємодії. Зважаючи, що обраний для аналізу твір С. Носаня «Час глибокої осені» написаний у межах поетики соцреалізму, то християнська символіка й сюжетика тут відсутні (якщо не зважати на ім'я головного героя Йосип). Натомість варто закцентувати на елементах язичницького світовідчуття, що художньо презентовано у творі на рівні тропіки, оскільки центральним героєм є людина вже досить похилого віку, близька природі, а її мовлення відповідає традиційному уявленню реципієнта про розмовний стиль. Наприклад, дядько Йосип чи то жартуючи, чи то всерйоз говорить про свою спорідненість із природою, яка його не просто розуміє, а відчуває, спілкується, допомагає: «Ранок сьогодні погідний, тихий. От і клюнула рибка. І, як бачиш, є на сніданок. То все було дві-три рибини, а сьогодні аж шість. Так, мов *хтось у воді* знає, що нас уже двоє…» (курсив наш – А.Т.) (Носань, 1979: 93). Тут не можна не згадати, наприклад, «Лісову пісню» Лесі Українки, «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського.

Наявні в тексті й алюзії на народні та стилізовані під народні пісні, що так само відбивають ставлення людини до природи як істоти. Зокрема, цілий лірично-емоційний уривок, у якому дядько Йосип говорить про чорнобривці (її можна сприймати як алюзію на відому українську пісню на слова М. Сингаївського «Чорнобривці»: «Чорнобривців насіяла мати…»): «Чорнобривці як пахнуть!.. Люблю ці квіти. Вони, мов жар, вогнем пашать. Вранці, зрошені росою і пригріті сонцем, особливо солодко пахнуть, чимось далеким… Немов дитинством і всім прожитим життям одноразово. …В чистій свіжості повітря сотався зволожено-м'який лагідний запах, де був присмак холодної м'яти і деревію, роси й сонця і ще чогось пестливо-ніжного, як дотик материнських рук. То пахли чорнобривці…» (Носань, 1979: 98). Або ж натрапляємо на пряме цитування відомої української пісні на слова Д. Павличка «Два кольори»:

Два кольори мої, два кольори…

Червоний – то любов, а чорний – то журба… (Носань, 1979: 93).

Ці вкраплення художньо підсилюють емоції розповідача та його подальше усвідомлення значення пісні: «Таке враження, немов жила вона в мені вічно і є невід'ємною часткою мене самого, розніженого й приголубленого теплою ранковою позолотою, м'якою, прозорою блакиттю…» (Носань, 1979: 93).

У тексті повісті наратор цитує українські народні пісні про кохання («Терен, мати, біля хати…», «Гей, наливайте повнії чари…»). Він не дає читачу підказок про них, про автора, час написання, чи є вони авторською стилізацією під народну, наголошено лише, що справили неабияке емоційне враження на героя: «Терен, мати, коло хати, терен процвітає, // Сидить голуб на дубочку, голубка літає. // – Годі тобі, голубочко, по полю літати, // Ходи сядеш коло мене, щось маю казати…» (Носань, 1979: 127), «Вдармо ж об землю лихом-журбою, // Щоб стало всім веселіше; // Вип'єм за щастя, вип'єм за долю, // Вип'єм за все, що миліше!» (Носань, 1979: 127). І ще раз трохи згодом повторює: «Вдармо ж об землю лихом-журбою!..», – як таке, що «котиться у дніпрові далі, у поля бадьоре й невмируще…» (Носань, 1979: 127).

Крім пісень, автор щедро використовує традиційні образи, що є маркерами національної символіки: «На причілку – гурт високих мальв»

(мальви – символ України, на думку спадає твір з такою ж назвою «Мальви» Р. Іваничука), «За мальвами – ошатна плакуча верба…» (згадується «Тече вода з-під явора…» Т. Шевченка). Крім того, сам образ дядька Йосипа художньо виокреслено як суто український характер, бо цей герой добре пам'ятає минуле свого краю, є носієм історичної правди, моральних цінностей, дає поради, як діяти в конкретних ситуаціях, не цурається нових знань (його мовлення рясніє словами, що позначають сучасні на той час реалії життя, терміни, нові явища). Він зробив квітучим і плодючим пустинне узбережжя, щоб одержувати задоволення від того, що зробив і як жив, для нього важливі друзі, з усіма привітний, пробачає людські слабкості тощо. Загалом дядько Йосип, чия соціальна приналежність згадана лише побіжно – це носій ідеальних рис, зразок для наслідування, конкретизований і водночас узагальнений тип свідомої людини з активною життєвою позицією, чиє світосприйняття закорінене в загальну гармонію, повагу й любов до ближнього. Лише в такому спектрі можемо говорити про наявність у повісті певних християнських алюзій. Також, на наш погляд, можна припустити наявність алюзії на біблійний мотив про повернення блудного сина. Наприклад, сам дядько Йосип говорить про своє «навернення» до землі, яка стала його новим переконанням, новою вірою, новим світобаченням, яким ділиться з розповідачем: «Мати під ногами землю і нічого не робити було б соромно… Та й звик я до землі, виріс на ній, обробляв у дитинстві, а через п'ятдесят років знову повернувся до неї. – Очі його заясніли молодо, щасливо й радісно…» (Носань, 1979: 99).

Крім того, через імена знакових осіб, події згадуються в повісті й часи громадянської війни. Наприклад: «Сироти… Разом і до Будьонного подалися. …Листа його останнього у двадцять восьмому одержав. // – А він що, загинув?.. // – У сутичці з бандитами» (Носань, 1979: 129). У сучасному контексті цей епізод можна потрактувати як інакомовлення про період боротьби за національне відродження 1920-х років, описаний у романі Василя Шкляра «Залишенець» («Чорний ворон»), адже епізоду передує згадка про Холодний Яр і «Гайдамаків» Тараса Шевченка, як товариш розповідача Максима Василь мріяв стати режисером, створити фільм за поемою, але загинув під час війни на острові Даманському. Двозначно, ніби паралель до визвольної боротьби, що була придушена радянською владою, звучить фраза Максима про Василя: «Такі в нього думки були глибокі, такі цікаві пошуки, надії… І все – там… Ніби й не було Василя» (Носань, 1979: 129). Так само в радянської людини не залишилося пам'яті про ті страшні події, бо про них згадувати не можна було.

Висновки. Досліджуючи деякі інтертекстуальні маркери твору «Час глибокої осені» Сергія Носаня, дійшли висновків, що письменник умонтовує в канву багатопроблемного твору частину міжтекстових констант (цитати-стилізації, алюзії, споконвічні образи-символи). Останні – виразники українського колориту повісті, фіксують психологічний та емоційний стани головного персонажа твору; вони органічно вмонтовані в текстову канву, скорельовують на нові підтекстові прочитання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жулинський М. «…мудра й зірка душа!» Слово про Сергія Носаня. *Струни творчості Сергія Носаня:* біобібліографічний покажчик / Уклад. Т. Савчук. Черкаси : ОУНБ, 2009. С. 21.

2. Захарченко В. Перед судом вічності. *Струни творчості Сергія Носаня:* біобібліографічний покажчик / Уклад. Т. Савчук. Черкаси : ОУНБ, 2009. С. 5–18.

3. Носань С. Більшого щастя немає, як бути з народом. *Струни творчості Сергія Носаня:* біобібліографічний покажчик / Уклад. Т. Савчук. Черкаси : ОУНБ, 2009. С. 19–20.

4. Носань С. Час глибокої осені. *Час глибокої осені*: повісті. Київ : Молодь, 1979. С. 91–142.

REFERENCES

1. Zhulynskyi M. «…mudra y zirka dusha!» Slovo pro Serhiia Nosania ["…Wise and star soul!" A word about Serhiy Nosan]. *Struny tvorchosti Serhiia Nosania*: biobibliohrafichnyi pokazhchyk / Uklad. T. Savchuk. Cherkasy : OUNB, 2009. P. 21 [in Ukrainian].

2. Zakharchenko V. Pered sudom vichnosti [Before the court of eternity]. Struny tvorchosti Serhiia Nosania: biobibliohrafichnyi pokazhchyk / Uklad. T. Savchuk. Cherkasy : OUNB, 2009. P. 5–18 [in Ukrainian].

3. Nosan S. Bilshoho shchastia nemaie, yak buty z narodom [There is no greater happiness than to be with the people]. Struny tvorchosti Serhiia Nosania: biobibliohrafichnyi pokazhchyk / Uklad. T. Savchuk. Cherkasy : OUNB, 2009. P. 19–20 [in Ukrainian].

4. Nosan S. Chas hlybokoi oseni [Deep autumn time]. Chas hlybokoi oseni: povisti. Kyiv : Molod, 1979. P. 91–142 [in Ukrainian].